

Magiasta ja muista tieteistä

stengersiläisiä näkökulmia tapoihin ajatella, toimia ja rakentaa maailmaa

SONJA BLOM

Tiede ja magia asetetaan usein vastakkain ja samoin niitä kannattavat ja harjoittavat ihmiset. Isabelle Stengersin mukaan maailma jossa elämme on kyllästetty magialla. Se ilmenee yhteyksinä, joita on muodostettu paikkoihin, joista niitä ei oleteta löytyvän ja joiden voima on suurempi kuin kuvittelemme. Silti arkiajattelussa redusoimme ajatuksen magiasta vain metaforaksi, symboliseksi eleeksi. Se ettemme tunnista magiaa ja sen vaikutusta meihin ja tiedollisiin jäsennyksiimme, voi olla meille haitaksi. Jopa kapitalismin perustana on omanlaisensa magia.¹

On kysyttävä, millä perusteella tiede ja magia mielletään toistensa vastakohtiksi. Lopulta niissä molemmissa on tai voisi olla kyse samanlaisista asioista. Harvoin ajattelussamme silti asetamme niitä samaan arvoon. Tässä Stengers haastaa ajatuksemme. Hän kertoo tavoista, joilla voimme kyseenalaistaa magian ja tieteen välisen vastakkainasettelun. Tavoista, joilla niin tieteen tekeminen kuin muutkin tiedolliset elämänalueet voisivat olla hieman maagisempia.

Tiede

Stengersin mukaan tieteestä voi puhua kahdella tavalla: isolla T:llä, jolloin tieteen voi ajatella olevan yritys tuoda kaikki olemassa oleva objektiivisen, rationaalisen tiedon piiriin. Tiede isolla T:llä liittyy ajatukseen nopeasta tieteestä, tieteestä, jota tehdään suoritusmielessä, kilpailullisuus ja taloudelliset tavoitteet edellä. Tämän vastinparin muodostaa tiede pienellä t:llä, jota Stengers luonnehtii *tieteiden seikkailuksi* (*adventures of science*) kirjassaan *Another Science is Possible* (2018). Kyseisessä teoksessa hän esittelee ajatuksen hitaammista tai hidastetuista tieteistä. Tieteelliset seikkailut asettuvat tieteellisen valloituksen (*conquest*) ajatusta vastaan.

Se mitä Stengers kutsuu Tieteeksi isolla T:llä, voidaan ymmärtää menetelmäksi, joka pyrkii selittämään ja jäsentämään todellisuutta. Tieteen isolla T:llä kuuluvat metodit ja välineet, jotka voivat paljastaa meille maailmasta enemmän kuin suora aistitieto voi antaa. Siihen kuuluu myös uskomus siitä, että on olemassa enemmän kuin silmämme näkevät, ja toisaalta näkemys siitä, että se mitä emme suoraan ymmärrä on kui-

tenkin jonkinlaisessa linjassa sen kanssa, millaisena todellisuuden ymmärrämme.

Tieteen – varsinkin luonnontieteen – auktoriteetti on melko kyseenalaistamaton. Monet asiat pätevät myös muihin tieteenaloihin, mutta luonnontieteen tarkasteleminen tässä kontekstissa on mutkattomampaa. Kuten kaikkia muitakin ajattelutapoja, Tiedettä kannattelee sen kertoma tarina. Tieteen tarinaan kuuluu olennaisesti ajatus lumouksen särkyemisestä.

Yhteiskunnassamme on läsnä odotus siitä, että Tiede ikään kuin porautuisi todellisuuden kerrosten läpi kohti sen ydintä tuoden näkyvämmäksi ja läsnäolevammaksi ytimessä kytevää totuutta, joka aina löytyy, kun vain tarpeeksi syväle päästään. Tieteen keskiössä on odotus tai toive totuudesta *objektiviseksi todistettuna fakta*: asi-ana, jonka voi hyvin perustein uskoa olevan totta. Stengersin mukaan se totuus johon Tiede pyrkii, on varattu nimenomaan Tieteelle.

Tiede pyrkii olemaan ajattelun muoto, joka tarkastelee, arvioi ja jopa tuomitsee muita tapoja jäsentää ja ymmärtää maailmaa ylälmoista itse itselleen määrittelemien loogisuuden ja järkevyyden asemista käsin. Tieteen potentiaali maailman ymmärtämisen ja jäsentelyn välineenä lisääntyy, mikäli se jakautuu rihmastoisemmaksi ja avoimemmaksi prosessiksi Stengersin kuvaileman seikkailun myötä Tieteen monomaanisten pyrkimysten sijaan. Tieteen polut moninaistuvat ja on osuvampaa puhua tieteistä monikossa ja pienellä t:llä. Tieteiden seikkailuun kuuluu olennaisesti kokeilu ja epäonnistuminen. Maailmassa, jossa Tiede pyrkii hegemoniseen tieteelliseen rationaalisuuteen, on tällaiselta ajattelulta viety pois sekä tila että aika.

Stengersin mukaan tieteentekijöiden pitäisi kohdata enemmän muitakin kuin toisia tieteentekijöitä. Tieteen diskurssin tulisi olla suljetun sijaan avointa. Tieteentekijöiden tulisi olla valmiita vastaamaan maallikkokysymyksiin, kuten siihen, että miksi he tekevät mitä tekevät, ja mihin se tulee johtamaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että vastauksen tulisi olla valmiina. Tällaisen keskusteluyhteyden avaus tieteentekijöiden ja laajemman yleisön välillä auttaisi myös ymmärtämään tiedettä tai tieteitä prosessina paremmin:

sitä, miten paljon se sisältää esimerkiksi epävarmuutta, kokeilua ja käännekohtia. Stengersin mukaan tarkoitus ei ole ”sivistää” kansaa vaan tehdä tieteestä prosessi, jossa tieteen roolit jakautuvat laajemmin, rihmastoisemmin, sen sijaan että jaettaisiin asianosaiset tiedettä tekeviin ja niihin, jotka eivät sitä tee.

Tutkijat tietävät, että tieteen tekemisessä on harvoin kyse suoraviivaisesta totuuden esiin kaivamisesta, mutta silti ajatus tieteestä totuuteen porautumisena on säilynyt vahvana. Tämän käsityksen säilymiseen vaikuttaa se, millaisena tieto tiedonmuodostuksen käytänteistä meille kulkeutuu. Mediassa tieteestä puhutaan ainoastaan sen tekemien läpimurtojen, saavutusten ja ”löydösten” kautta. Muut tutkimukseen kuuluvat prosessit näiden ympärillä jäävät suurelta yleisöltä pimentoon. Tieteen prosessin avaaminen myös häivyttäisi sen rajoja muihin ajattelutapoihin. Tähän liittyy Stengersin puhua esimerkiksi alkuperäiskansojen ja noitien tiedosta. Tutkija, jonka menetit perustuvat moneuteen, seikkailuun ja kokeiluun, on aina valmis sekä vastaamaan yllättäviin kysymyksiin että itse esittämään kysymyksiä – myös heille, jotka eivät perinteisesti kuulu tieteellisen ajattelun piiriin.

Magia

Magiaa Stengersin ajattelussa ei tule rinnastaa esoteerisiin ajatuksiin magiasta. Stengersin näkökulmasta magiassa on kyse käytännöstä, siitä miten asiat tehdään ja miten ne voitaisiin tehdä. Magialla Stengers viittaa laajemmin tietynlaiseen potentiaaliin, joka on valjastettavissa välineeksi radikaaliin ajattelun muutokseen, kun taas Tiede sellaisena kuin sen olemme oppineet tuntemaan, on ennemminkin ilmentymä nykyisin vallitsevista ajattelun toimintamalleista ja valtasuhteista.

Stengersille selkein tapa jäsentää magian ja tieteen suhdetta on painottaa sitä, että magialle olennaista on asioiden yhdistely ja yhteen tuominen, erilaisten suhteiden luonti. Siinä missä moderni Tiede pyrkii eriyttämään kategorioita, magia pyrkii luomaan suhteita niiden välillä. Platonikkofilosofi Proklos puhui siitä, miten magia – jota hän nimitti salaiseksi tieteeksi – muodos-

tui ajatuksesta, jonka mukaan kaikki on olemassa kaikessa ja kaikki on vuorovaikutuksessa keskenään. Tämä lähenee stengersiläistä ajatusta magiasta suhteiden lisäämisenä ja siltojen luomisena.

Stengersille tässä vuoropuhelussa tärkeimmäksi nousee palauttamisen ajatus (*reclaiming*). *Palautus* on termi, jonka Stengers kertoo saaneensa moderneilta noidilta. Kyse ei ole siitä, että meille yksinkertaisesti palautettaisiin jotain meiltä vietyä; kyse on luomisesta. Siinä pitkällisessä prosessissa, jossa Tiede sekä maagiset, animistiset ja esoteeriset käytänteet ovat repeytyneet erilleen, paljon on tuhoutunut. Ajatukset objektiivisesta totuudesta tai ajatusjärjestelmien erillisyydestä ja hierarkkisuudesta vie tälläkin hetkellä tilaa muunlaiselta ajattelulta. Palauttaaksemme ajattelun monimuotoisuuden joudumme tekemään syvälle ulottuvia korjaustoimia. Stengersin mukaan esimerkiksi kieli on rakentunut sen pohjalle, millaiseksi yleinen ajattelu on muovautunut: sana ”magia” voidaan helposti kääntää sen käyttäjiä vastaan kysymällä, uskooko käyttäjä *to-della* maagisten suhteiden olemassaoloon.

Magia voidaan stengersiläisittäin tulkita ajatteluksi, joka pohjautuu tahdonvoimaan, ei totuuteen. Tahtoon siitä, että elämä kulkee eteenpäin, että aina on löydettävissä jotain, jonka olemassaolosta emme tienneet tai jonka kuvittelimme mahdottomaksi. Magiassa olennaista on sekä läsnäolo että yhdessäolo ja niiden potentiaalinen ymmärtäminen. Asettuminen avoimeksi maailman ihmeellisyyden ja yllättävyyden eteen yhdessä on jotain, joka pystyy haastamaan useita nykyisiä kaavoihin kangistuneita ajattelumalleja.

Tieteellisen objektiivisuuden ja uskomuksen välinen jännite on kenties olennainen osa sitä, miten tieteellinen järjestelmä rakentuu. Stengersin ajattelussa uskomuksen rooli ei ole automaattisesti vähemmän arvokas kuin objektiivisuus. Stengers painottaa omassa näkemyksessään sitä, että magia on nimenomaan fiktiota. Verrattuna Tieteen tavoittelemaan totuuteen magian jäsenykset voidaan nähdä fiktiona. Hän esittääkin kysymyksen: Ajattelemmeko fiktion olevan voimatonta ja ilman potentiaalia? Miksi edes pitäisi olla kyse totuudesta? Entä jos avaamme itsemme ajatukselle siitä, että *tahto* tulisi ennen totuutta?

Magia on fiktiota mutta niin on moni muukin asia, joka ohjaa elämäämme ja määrittää totuuttamme – esimerkiksi kapitalistinen järjestelmä. Voidaanko väittää, että taloudelliset vaikutussuhteet ja markkinavoimat olisivat alkuperältään jotenkin ”luonnollisia”? Silti kapitalismi määrittää sitä, miten jokapäiväinen elämämme rakentuu.

Magian kanssa ajattelemisen

Stengers viittaa kirjailija Ursula K. Le Guinin (1986) ajatukseen fiktion *kantokassiteoriasta* (*carrier bag theory of fiction*). Le Guinin ehdotuksen mukaan ensimmäinen ihmisen keksimä väline olisikin nuolenkärjen sijaan ollut jonkinlainen kantoväline, kassi tai laukku. Tällöin ensimmäisten välineiden tekijöitä olisivatkin olleet naiset, jotka useammin toimivat keräilijöinä, eivätkä miehet, joiden rooliin kuului olennaisemmin metsästyksen. Le Guin ajattelee myös tarinan kirjoittamisen tällaisen säilytysvälineen muotoon. Hänen mukaansa kirja pitelee tai säilyttää sanoja yhdessä, jolloin ne muodostavat kokonaisuuden, jolla on erityisiä kykyjä ja erityistä voimaa. Kirja voi olla kuin yhteensidottu yrttikimppu, josta haudutetulla teellä on parantavia ominaisuuksia. Näiden molempien voiman ja parantavan potentiaalinen voi ajatella perustuvan jonkinlaiseen fiktion.

Feministisenä *science fiction* -kirjailijana tunnetuksi tullut Le Guin jos joku tiesi fiktion voiman luodessaan useita maailmoja, joissa magia kuului erottamattomasti elämään ja arkeen. Le Guinin mukaan hänen ja muiden luomat fiktiiviset maailmat eivät eroa loppujen lopuksi paljoakaan meidän todellisuudestamme. Puhessaan scifikirjallisuudesta hän sanoo sen olevan tapa selvittää ja ymmärtää, mitä todella tapahtuu. Näin ollen se on tietynlaista realismia: kummallista realismia, mutta todellisuus, jossa elämme on kummallinen. Ehkä nimenomaan kirjoittamalla voimme vaikuttaa siihen, mitä tapahtuu, millaiseksi elämä muodostuu ja millaisena sen ymmärrämme.

Tällaista kirjallisuuskäsitystä voisi myös verrata Stengersin ajatukseen filosofian kirjoittamisesta: tekstillä on tietynlaista animistista, maagista potentiaalia. Teksti on elävä, sielullinen kappale,

joka pystyy muuttamaan asioita, pystyy luomaan siltoja menneisyyteen ja keskustelemaan sen kanssa. Tekstin avulla ideat menneisyydestä voivat vaikuttaa nykyisyyteen. Riippuu kirjoittajasta, millaiseksi tämä keskustelu muodostuu, mutta on myös aina lukijasta kiinni, miten hän keskustelun ymmärtää.

Magiassa ylipäänsä menneisyys on eri tavoin läsnä kuin Tieteessä: siinä missä Tiede pyrkii jatkuvaan edistykseen, magialle olennaista on kiertokulku, paluu ja toistuvuus. Magiaa harjoitettaessa tietoisuus siitä, että saadut tiedot ja taidot ovat jostain perittyjä ja ikiaikaisia, on eri tavalla läsnä. Magia keskustelee menneisyyden kanssa. Maaginen ajattelija tunnistaa helpommin olevansa osa suurempaa kiertokulkua. Eläessään omaa elämäänsä ja valitessaan toimintatapojaan hän keskustelee jatkuvasti menneisyyden kanssa. Kirjoittaminen on yksi tapa ottaa magia uudelleen haltuun. Kirjoittaminen voi kysyä menneeltä mitä magia on, mitä se on tarkoittanut, ja mitä se voi meille nykyhetkessä olla.

Magian takaisinotto on Stengersin mukaan rihmastoinen operaatio. Deleuzelaisittain rihmasto on epähierarkkinen organisoitumis- tai ajattelumalli, joka perustuu toisiinsa näennäisen vapaasti yhdistyviin moneuksiin. Näitä moneuksia voivat olla esimerkiksi objektit, paikat ja ihmisset. Rihmastossa ei ole yhtä hallitsijaa. Rihmastossa olevat yhteydet eivät myöskään pyri näyttämään mitään rihmaston ulkopuolella olevasta maailmasta.

Magian harjoittaminen on ennen kaikkea kollektiivinen prosessi. Tässä kollektiivisessa prosessissa kietoutuvat yhteen sekä magia että siihen kanssasi osallistuvat toiset yksilöt. Tässä Stengers tulee toiseen deleuzelaiseen ajatukseen, nimittäin *jonkin kanssa ajattelemiseen*. Ajattelemisen sijaan magiasta voisi puhua ehkä paremminkin viitaten tuntemiseen ja kuvittelemiseen. Magia on jotain, jonka Tieteen valossa olemme kuvitelleet mahdottomaksi, mutta sen ei tarvitse olla sitä. On meistä kiinni, onko se mahdollista, ja on meidän vastuullamme tehdä siitä mahdollista. On meistä kiinni tunnistammeko magian ajattelun voimavaraksi, joka on oleellinen myös etsiesämme reitit Tieteestä tieteesiin.

Meidän onkin aika päättää, millaisten asioiden annamme rakentaa tietoaamme ja maailmaamme: miten suhtaudumme ajatteluun ja toimintaan, joka tuntuu meille vieraalta tai jopa pelottavalta. Rakennammeko siltoja vai poltammeko niitä? Olemmeko noitien vai noidanpolttajien perillisiä? ■

VTK SONJA BLOM *opiskelee sekä neurotieteen että filosofian maisteriohjelmassa Helsingin yliopistossa.*

VIITTEET

- 1 *Magic and Ecology* -podcast, jakso #3: Isabelle Stengers, julkaistu 16.12.2019. https://www.youtube.com/watch?v=N8IALHq_Kcs Viitattu 8.11.2021.

KIRJALLISUUS

- Blavatsky, H.P. (1994/1892): *Teosofinen Sanakirja*. Suomentanut ja julkaissut Biokustannus.
- Le Guin, Ursula K. (1986): Fiktion kantokassiteoria. Suomentanut Ville Lähde. *niin & näin* 2/2021. Alkuperäinen julkaisu *The Carrier Bag Theory of Fiction*, kokoelmassa *Dancing at The Edge of the World* (1989).
- Pignarre, Philippe & Stengers, Isabelle (2011): *Capitalist Sorcery: Breaking the Spell*. Kääntänyt Andrew Goffey. Palgrave Macmillan. Alkuperäinen teos *La sorcellerie capitaliste: pratiques de désenvoûtement* (2005).
- Stengers, Isabelle (2012): *Reclaiming Animism. e-flux* #36
- Stengers, Isabelle (2018): *Another Science is Possible*. Kääntänyt Stephen Muecke. John Wiley & Sons. Alkuperäinen teos *Une autre science est possible!* (2017).